

3

**บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน:
กรณีศึกษาสมาชิกเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน
(สกย.อ.) และสมาชิกคนจน**

โสพล สิริไสย์

จัดทำโดย

โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

**โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)**

บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน : กรณีศึกษาสมัชชา เกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) และสมัชชาคนจน*

อาจารย์โสฬส ศิริไสย์
สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท
มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา

๑. วัฒนธรรมการนิยามบุคคล Prototype ของความสลับซับซ้อน

ในการแสดงปาฐกถาพิเศษให้ผู้นำเกษตรกรฟังที่ทำเนียบรัฐบาลเมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2540 ที่ผ่านมา องค์ปาฐกซึ่งเป็นนักการเมืองระดับรัฐมนตรีว่าการคนหนึ่งได้แสดงโวหาร อารัมภบทถึงการที่แต่ละคนต้องเกิดมาเป็นเกษตรกร เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นนักการเมืองที่มีอำนาจ หรือเป็นคนที่มีความรู้สูงต่ำอะไรต่าง ๆ ในสังคมนั้น เป็นเพราะถูก “สวรรค์เบื้องบน” กำหนดไว้ก่อนแล้วซึ่งทุกคนต้องเป็นไปตามนั้นโดยไม่มีทางเลือก และพร้อมกันนั้นก็ใช้ถ้อยคำ หวานปลุกปลอบผู้ฟังให้มีความอดทน มิให้น้อยเนื้อต่ำใจที่ต้องเกิดมาเป็นชาวไร่ชาวนา เพราะไม่มีใครฝ่าฝืนอำนาจการลิขิตของเบื้องบนได้

โวหารดังกล่าวชุกช่อนัยยะสำคัญทางวัฒนธรรมไทยบางประการ กล่าวคือ เจื้อนปม เรื่อง “เวรกรรม” และตำนานอมตะเรื่อง “ชาติปางก่อน” ซึ่งทำให้คนมีฐานะทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันโดยกำเนิดนั้น ยังคงทำงานอยู่ในระบบวิถีคิดของคนไทยปัจจุบัน และถูกนำมาเป็น เครื่องมือในการสะกดชาวบ้านให้สยบยอมอยู่ใต้ระบบโครงสร้างเดิมต่อไปอย่างมีความสุข

เชื่อกันว่ามรดกของวิถีคิดและวิธีเชื่อดังกล่าว คือเจื้อนไขสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมการ นิยามบุคคลที่มีความสลับซับซ้อนอย่างมากในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากการที่ภาษาไทยมีคำ สรรพนามแทนตัวบุคคลถึง 22 คำ นอกจากนี้ วิธีคิดดังกล่าวก็มีส่วนทำให้การจัดระเบียบทาง สังคมและการเมืองของประชากรไทยมีลักษณะเป็นโครงสร้างแบบรวมศูนย์ อำนาจ (centralization) คล้ายโครงสร้างของระบบจักรวาล (cosmology)

กล่าวคืออำนาจเกือบทั้งหมดตกอยู่ภายใต้การควบคุมของศูนย์กลาง ในขณะที่บริวารที่ ห้อมล้อมจักรวาลอำนาจจะถูกกลดหล่นลงไปตามลำดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกับศูนย์กลาง และเพื่อรักษาความมั่นคงของระบบ ศูนย์กลางของจักรวาลอำนาจจำเป็นต้องสร้างกลไกต่าง ๆ ขึ้นมาควบคุมพฤติกรรมและความคิดของบริวารเพื่อให้ง่ายต่อการควบคุม

* บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบที่ 1 ของโครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

เมื่อโยงคำอธิบายสู่บริบทความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนจะพบว่า รัฐทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจมาตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา และในนามของความมั่นคง รัฐได้สร้างกลไกต่าง ๆ ขึ้นมาใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมประชากรให้ประพฤติตนอยู่ในแนวทางที่ต้องการ ซึ่งนอกเหนือจากเครื่องมือเรื่อง เวิร์กกรรมและตำนานเรื่องชาติปางก่อนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ยังมีกลไกอื่น ๆ ซึ่งได้แก่

1) การถ่ายทอดอุดมการณ์รัฐเป็นใหญ่ผ่านระบบและปรัชญาการศึกษาซึ่งรัฐเป็นผู้ควบคุมเองทั้งหมด รวมทั้งการพยายามควบคุมสื่อมวลชน เครื่องมือสื่อสารมวลชนให้เป็นประโยชน์ต่อรัฐ

2) การนำแบบแผนความสัมพันธ์ในครอบครัวซึ่งนับถือผู้ใหญ่ ผู้น้อยมาเป็นแบบอย่างของความสัมพันธ์ในสังคม โดยให้คนที่มีสถานะภาพเล็กสุดเป็นผู้น้อย ที่ต้องให้ความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่

3) การหยิบยกส่วนที่ดีเพียงด้านเดียวของวิถีชีวิตคนไทยสมัยเก่าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบพี่น้องเพื่อกลบเกลื่อนความขัดแย้งทางชนชั้นในสังคมสมัยใหม่

4) การเทอดทูนอุดมการณ์ของระบบศักดินาเพื่อรับรองความชอบธรรมของความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกันระหว่างข้าราชการกับชาวบ้านรวมทั้งการพึ่งพาแบบพรรคพวก เพื่อแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยมีการพึ่งพาข้ามชนชั้น ไม่มีการเอาัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน

5) การตอกย้ำวิธีการคิดแบบทาส เพื่อยืนยันการกระทำของผู้ปกครองว่าถูกต้องทุกกรณี

6) การเปิดโอกาสให้ผู้มีอันจะกินในท้องถิ่นสามารถสร้างอำนาจและอิทธิพลแบบเจ้าพ่อหรือ “มาเฟีย” เพื่อใช้เป็นฐานอำนาจทางการเมืองและการคลังของพรรคการเมืองรวมทั้งข้าราชการท้องถิ่น และ

7) การนำเอาคติความเชื่อเรื่อง “กฎแห่งกรรม” ในพระพุทธศาสนามาอธิบายความชอบธรรมของความแตกต่างระหว่างสถานะภาพของบุคคล (Jarin Boonmathya 1995 : 23-24)

ภายใต้เงื่อนไขของวัฒนธรรมการจัดระบบความสัมพันธ์ของประชากรแบบรวมศูนย์ ทำให้ปัจเจกชนไม่สามารถกระทำปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันในแนวนอนได้ ข้อเท็จจริงทางสังคมดังกล่าวได้รับการนิยามหลายมิติ เช่นการนิยามเป็นโครงสร้างแบบแนวตั้ง (vertical structure) หรือแบบลำดับชั้น (hierarchical structure) โดยที่ บุคคล ที่ถือกำเนิดและได้รับการเลี้ยงดูภายใต้โครงสร้างทางวัฒนธรรมแบบนี้ จะต้องได้รับการนิยามความหมายแบบแยกแยะโดยอัตโนมัตินี้ว่า คน ๆ นั้นสังกัดสถานะภาพใด เป็นคนชั้นสูง คนสามัญ หรือเป็นผู้ใหญ่ ผู้น้อย ตามชาติกำเนิดฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละคน

ในบริบทความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โครงสร้างแบบแนวดิ่งทำให้ผู้ใหญ่มีความชอบธรรมในการเป็นผู้ให้ หรือ ผู้กระทำ (actor) เช่นการเป็นผู้ปกป้อง ค้ำครอง รวมทั้งตัดสินใจในเรื่องต่างๆ แทน ในขณะที่ผู้น้อยก็รู้สึกว่าคุณเองมีความชอบธรรมที่จะเป็นฝ่ายรับ (recipient) มีหน้าที่ต้องเชื่อฟัง ปฏิบัติตามนโยบาย รวมทั้งให้ความจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ในฐานะที่เป็นผู้มีบุญคุณต่อตนเอง เหมือนลูกที่ต้องเชื่อฟังพ่อแม่

ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวเป็นบรรทัดฐานความสัมพันธ์แบบนายกับไพร่ (patron-client relationship) ซึ่งถูกถ่ายทอดออกมาในรูปของความสัมพันธ์ตามประเพณีระหว่างรัฐราชการ กับชาวบ้านมาเป็นเวลานานนับร้อยปี โดยที่ข้าราชการได้รับการนิยามว่าเป็นเจ้านายผู้มีหน้าที่ต้องให้ “ความช่วยเหลือ” “การปกป้องคุ้มครอง” รวมทั้ง “การบำบัดทุกข์ บำรุงสุข” ให้แก่ “ราษฎร” ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็ต้องทำตนเป็นผู้ถูกปกครองที่ดี เช่น การให้ความเคารพเชื่อฟังข้าราชการ รู้จักสงบเสถียรอ่อนน้อมง่ายเข้าไว้เพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการที่จะได้รับความช่วยเหลือจากรัฐราชการในรูปแบบต่างๆ ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวบทความเรื่องนี้ได้วิเคราะห์ว่า เป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้ชาวบ้านขาดจิตสำนึกเรื่องอำนาจมาโดยตลอด กล่าวคือ รัฐราชการเองก็ไม่ยอมรับว่าชาวบ้านมีอำนาจ ในขณะที่ชาวบ้านเองก็ถูกวัฒนธรรมสอนให้เชื่อว่า ตนเองไม่มีอำนาจ ต้องพึ่งรัฐหรือผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า

แต่กรณีศึกษาเรื่องสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน และสมัชชาคนจนนั้น มีปรากฏการณ์หลายอย่างที่แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ตามประเพณีระหว่างรัฐราชการและชาวบ้านกำลังสั่นคลอน และเปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าสนใจยิ่ง และบทความนี้เชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะกลายเป็นจุดหักเหของความสัมพันธ์แบบ “ไพร่กับนาย” ไปสู่ความสัมพันธ์ในแบบอื่นๆ ซึ่งเป็นการยกระดับสถานะ (status quo) ของประชาชนในระดับล่างให้สูงขึ้นกว่าความเป็นไพร่

ประเด็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเริ่มจากการที่ปัญหาชาวบ้านในสังคมไทยยุคใหม่มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนเกินความสามารถของรัฐ ราชการที่จะยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ อุปถัมภ์ ค้ำชู และบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรด้วยวิธีการเดิมได้อีกต่อไปแล้ว

มีหน้าซ้ำ ในบางสถานการณ์ที่รัฐกับประชาชนมีความขัดแย้งกัน รัฐยังพยายามรักษาอำนาจของตนไว้ด้วยวิธีการต่างๆ โดยไม่นึกถึงคุณธรรม ซึ่งแน่นอนมันทำให้ทำให้รัฐต้องสูญเสียความเป็น “ผู้ใหญ่” ไปโดยอัตโนมัติ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างจิตสำนึกใหม่ โดยเฉพาะจิตสำนึกเรื่องอำนาจในหมู่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากความเป็น “ผู้ใหญ่ที่พึ่งพาอาศัยไม่ได้” ของรัฐราชการเอง

จิตสำนึกเรื่องอำนาจทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งกล้าลุกขึ้นมา “สบตา” และ “พูด” เรื่องอำนาจกับรัฐ ทำทลายความเป็นผู้ใหญ่ของรัฐมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งบทความเรื่องนี้วางสมมติฐานในการอธิบายไว้ว่า ชาวบ้านกำลังปลดปล่อยตนเองจากพันธนาการของความสัมพันธ์แบบเดิม คือแบบ

นายกับไพร่ เพื่อก้าวไปสู่ความหมายใหม่ของการพลเมืองในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย

ภูมิหลังและพัฒนาการของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยและสมัชชาคนจน

ความพยายามในการปลดปล่อยตนเองให้หลุดพ้นจากพันธนาการของความสัมพันธ์แบบ “นายกับไพร่” ในหมู่ประชากรชั้นล่างสุดของสังคมนั้น เกิดขึ้นตลอดเวลาในห้วงประวัติศาสตร์ นักศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์มักเรียกความพยายามนี้ว่า “กระบวนกรต่อต้าน” (spirit of resistance) ซึ่งจะอุบัติขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ดังเช่นการต่อต้านการเกณฑ์แรงงานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งไพร่สามารถกระทำได้โดยการบวชเป็นพระภิกษุ การหลบหนีเข้าป่า หรือแม้กระทั่งการหลบเลี่ยงไม่ทำงานเต็มกำลังเมื่อปลดออกจากสายตาของผู้ควบคุม (อดิน ระพีพัฒน์ 1969 ฉบับแปลเป็นภาษาไทยโดย ประกายทอง สิริสุข และพรณี ฉัตรพลรักษ์)

หรือรูปแบบการต่อต้านในปัจจุบันก็อย่างเช่นการหลีกเลี่ยงไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย การ “ตื้อเจียบ” กับคำสั่งของข้าราชการคือรับฟังด้วยอาการสงบแต่ไม่ทำตามสักอย่าง การทำความดีแบบ “ผักชีโรยหน้า” ต่อหน้าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งกรณีต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นการต่อต้านในระดับบุคคล (individual based resistance)

ส่วนกรณีการต่อต้านในระดับกลุ่ม (organizational based resistance) ก็อย่างเช่นการประกาศตัวเป็นกบฏต่อรัฐบาลกลางในอดีต แต่กระบวนกรต่อต้านในระดับกลุ่มหรือองค์กรที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ต้องประสบความล้มเหลวทุกครั้ง เนื่องจากเป็นเพียงการต่อสู้ทางอุดมการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในระดับท้องถิ่น โดยอาศัยพื้นฐานความเชื่อเรื่อง “การกลับมาของพระศรีอาริย์เมตไตรย์” และ “อำนาจศักดิ์สิทธิ์” ของผู้มีบุญมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ และในที่สุดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ก็ต้องสยบยอมต่อแสนยานุภาพทางทหารจากส่วนกลางทุกครั้งไป เหลือเพียงตำนานเล่าขานสืบต่อกันมาอย่างไม่มีความหมายใด ๆ ต่อการเปลี่ยนแปลงและความเจริญก้าวหน้าของสังคมชาวบ้าน เพราะจิตสำนึกเรื่องอำนาจได้ถูกทำลายล้างลงอย่างราบคาบพร้อมกับความพ่ายแพ้ของขบวนการต่อสู้ของชาวบ้าน (ฉัตรทิพย์ และคณะ: 2529)

ในขณะที่ฐานความเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์และผู้วิเศษได้สูญหายไปจากบริบทการต่อต้านของสังคมชาวบ้านสมัยใหม่นั้น การต่อสู้ในบริบทใหม่นับฐานความคิดแบบใหม่ก็ได้เกิดขึ้น นั่นคือฐานความเชื่อเรื่องการปฏิวัติทางชนชั้น อันเนื่องมาจากการขยายตัวของลัทธิ Marxism โดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้ชักชวนชาวบ้านเข้าเป็นแนวร่วมจับอาวุธต่อสู้กับรัฐบาลไทยครั้งแรกเมื่อปี 2503 เพื่อ “ปลดปล่อย” ตนเองจากการกดขี่ข่มเหงของข้าราชการและการเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้านายทุน

แต่อย่างไรก็ตาม การต่อสู้ทางอุดมการณ์ดังกล่าวได้สิ้นสุดลงเมื่อปี 2523 เนื่องจากรัฐประสบความสำเร็จในการประนีประนอมภายใต้นโยบายที่เรียกว่า “การเมืองนำหน้าการทหาร” บรรดาชาวบ้านที่เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้พร้อมใจกันวางอาวุธและหันมาทำมาหากินตามปกติ ซึ่งรัฐบาลเรียกคนกลุ่มนี้ว่าเป็น “ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย”

เป็นที่น่าสังเกตว่า การเผชิญหน้าระหว่างรัฐกับชาวบ้านผ่านกระบวนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ในช่วงเวลากว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมาได้สร้างบทเรียนชุดใหม่ซึ่งสั่นคลอนความเชื่อและวิถีความสัมพันธ์ตามประเพณีระหว่างรัฐกับชาวบ้านไปมากพอสมควร ข้อสังเกตนี้ถูกวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่า จิตสำนึกทางการเมืองของบุคคลที่ผ่านการต่อสู้ทางอุดมการณ์ทางอำนาจกับรัฐมาเป็นเวลานานพอสมควรนั้น ย่อมจะต้องสูงขึ้นกว่าเดิมได้ในตัวของมันเอง

และนอกจากนี้ การกลับคืนสู่สังคมไทยในฐานะของ “ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” นั้น เป็นการกลับคืนพร้อมกับความหมายใหม่ซึ่งมิใช่ความหมายตามนัยยะของการเป็น “ราษฎร” อีกต่อไป และนี่คือการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการนิยามประชากรชั้นล่างสุดของสังคมครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์

ผลของการเปลี่ยนแปลงเรื่องจิตสำนึกทางการเมือง และการได้รับคำนิยามสถานะภาพใหม่จากรัฐ ทำให้การรวมตัวกันอย่างเป็นองค์กรเพื่อเรียกร้องสิทธิและผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้จากรัฐกลายเป็นสิ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้บ่อยครั้ง จนดูเป็นเรื่องปกติในสังคมไทยยุคใหม่

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านในสังคมไทยสมัยใหม่นั้น จำเป็นต้องเข้าใจบทบาทการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนหรือ NGO ซึ่งมีบทบาทอย่างสำคัญในการผลักดันให้องค์กรชาวบ้านเคลื่อนไหวอย่างเป็นระบบและมีอำนาจการต่อรองมากยิ่งขึ้น ภายใต้ปรัชญา “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งเชื่อมั่นในความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน

ยุทธศาสตร์ขององค์กรพัฒนาเอกชนในการผลักดันให้เกิดความเข้มแข็งของประชาชน (people empowered strategy) นั้นแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ 1 เรียกว่า “สร้างหลักปักฐาน” ซึ่งอยู่ในช่วงปี 2523 - 2528 โดยองค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสานได้ผลักดันให้ชาวบ้านรวมตัวกันและดำเนินงานนอกงบประมาณและการจัดตั้งของรัฐซึ่งได้แก่ กลุ่มธนาคารข้าว ธนาคารโค กระบือ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในพลังศักยภาพของตนเอง

ขั้นตอนที่ 2 เรียกว่า “ประสานเครือข่าย” ซึ่งอยู่ในช่วงปี 2529 - 2533 ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคอีสานได้สร้างสรรค์โอกาสให้องค์กรชาวบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนปัญหา ประสบการณ์และเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

ขั้นตอนที่ 3 เรียกว่า “เคลื่อนไหวณรงค์” ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายการพัฒนาที่ผิดพลาดของรัฐ เช่นการปลูกยูคาลิปตัส การต่อต้านเขื่อนปากมูล ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านที่จังหวัดจันทบุรีรัมย์ และปัญหาสัมปทานเกลือสินเธาว์ที่จังหวัดมหาสารคาม

นำเชื่อว่า การดำเนินงานอย่างเป็นระบบและขั้นตอนขององค์การพัฒนาเอกชนที่ทำงานอย่างแข็งขันในพื้นที่ ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในหมู่บ้านอย่างมากมายและกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจะทำให้จิตสำนึกเรื่องอำนาจและความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน เข้มแข็งขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง ซึ่งจิตสำนึกดังกล่าวกลายเป็นพลังผลักดันให้กระบวนการเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านเป็นไปอย่างมีชีวิตชีวาและมีวุฒิภาวะสูงขึ้น

ภูมิหลังของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เป็นการรวมกลุ่มขององค์กรประชาชนซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วภาคอีสาน ภายใต้การผลักดันและประสานงานของคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อพัฒนาชนบทภาคอีสาน (กป.อพช.) โดยมีเป้าหมายสำคัญอันดับแรกคือการคัดค้านพระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ ซึ่งผู้นำเกษตรกรมองว่า จะเข้าไปทำลายความมั่นคงของเกษตรกรรายย่อยซึ่งเป็นฐานการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ

แผนการจัดตั้งสภาเกษตรกรแห่งชาติของรัฐบาล คือการผนวกเกษตรกรรายย่อยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยผลิตขนาดใหญ่ นัยว่าเพื่อให้สามารถกำหนดทิศทางและเป้าหมายการผลิตให้แน่นอนเป็นรูปธรรมสามารถสนองความต้องการของตลาดในระดับชาติและระดับท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ แนวนโยบายการผลิตทั้งหมดอยู่ภายใต้การกำหนดของคณะกรรมการสภาเกษตรกรแห่งชาติซึ่งประกอบด้วย นักธุรกิจ ซึ่งเป็นเจ้าของทุนอุตสาหกรรมเกษตรขนาดใหญ่ ข้าราชการ นักวิชาการและตัวแทนเกษตรกร ซึ่งทางรัฐบาลเป็นฝ่ายจัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย แต่แผนการจัดตั้งได้รับการต่อต้านอย่างแข็งกร้าวจากองค์กรเกษตรกร 21 องค์กร

มีรายงานว่าหลังจากที่การคัดค้านประสบความสำเร็จ โดยรัฐบาลภายใต้การนำของนายอานันท์ ปันยารชุนได้ระงับแผนการตั้งสภาเกษตรกรแห่งชาติแล้ว บรรดาแกนนำเกษตรกรซึ่งเรียกตนเองว่า “คณะกรรมการสนับสนุนการรวมตัวของชาวนาภาคอีสาน” ได้ดำเนินการเคลื่อนไหวต่อไปเพื่อแสวงหาทางออกให้แก่เกษตรกรรายย่อยในกรอบ 3 ประเด็น และแตกออกเป็นปัญหาย่อยได้ 9 ปัญหาซึ่งหมักหมมมานานและไม่สามารถแก้ไขได้ ประเด็นปัญหาต่างๆ เหล่านี้ได้แก่

ประเด็นที่ 1 ปัญหาอันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายการพัฒนาที่ผิดพลาดของรัฐบาล โครงการสีประสาน และโครงการสร้างเขื่อน

ประเด็นที่ 2 ปัญหาการขัดแย้งเรื่องป่าไม้และกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินทำกินในเขตป่าสงวนและที่ดินสาธารณะ รวมทั้งที่ดินที่อยู่ในความดูแลของกรมธนารักษ์

ประเด็นที่ 3 ปัญหาความตกต่ำของราคาพืชผลทางการเกษตร เช่น ข้าวเปลือก มันสำปะหลังและเนื้อหมู

ใน 3 ประเด็นใหญ่ๆ เหล่านี้ได้แยกให้เห็นปัญหาในเชิงรูปธรรมต่างๆ ซึ่งได้แก่

- (1) ปัญหาราคาข้าวเปลือกตกต่ำ
- (2) ปัญหาราคามันสำปะหลัง
- (3) ปัญหาความล้มเหลวของโครงการปลูกมะม่วงหิมพานต์ซึ่งทำให้ชาวบ้านเป็นหนี้ ธกส.
- (4) ปัญหา “วัชพลาสติค” ความล้มเหลวของโครงการเลี้ยงวัว เนื่องจากสังว่วเป็นหมัน มาขายให้ชาวบ้าน
- (5) ปัญหาความล้มเหลวของการเลี้ยงหม่อนไหม
- (6) ปัญหาเกี่ยวกับความล้มเหลวของผู้เลี้ยงสุกรรายย่อยและการผูกขาดการจำหน่ายเนื้อสุกร
- (7) ปัญหาชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน
- (8) และปัญหาอันเกิดจากการจัดตั้งสภาเกษตรกรแห่งชาติซึ่งจะเข้าไปทำลายความสามารถในการพึ่งตนเองของเกษตรกรรายย่อย

เครือข่ายสมาชิกของคณะกรรมการสนับสนุนการรวมตัวของชาวนาภาคอีสานในระยะเริ่มแรก คือเกษตรกรที่มีอาชีพปลูกข้าวเป็นหลักในพื้นที่ 8 จังหวัด คือ อุบลราชธานี สุรินทร์ ยโสธร ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ขอนแก่น นครราชสีมา และบุรีรัมย์ โดยมีนายบำรุง คะโยธา ทำหน้าที่เป็นประธาน เครือข่ายสมาชิกได้รวมกลุ่มในนามของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) ซึ่งถือกำเนิดขึ้นมาอย่างเป็นทางการจากการประชุมเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2535

เป้าหมายสำคัญของการจัดตั้งองค์กรคือ ความพยายามในการที่จะทำให้เกษตรกรรายย่อยสามารถดำรงอยู่ในสังคมไทยสมัยใหม่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับอาชีพอื่นๆ นอกจากนี้กลุ่มผู้ก่อตั้งยังหวังให้สมัชชาเกษตรกรรายย่อยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ยกกระดับความตื่นตัวทางการเมือง เป็นแหล่งฝึกฝนผู้นำ รวมทั้งการสนับสนุนนโยบายของรัฐที่เป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรรายย่อยให้เกิดการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และในขณะเดียวกันก็คัดค้านหรือต่อสู้กับนโยบายของรัฐที่ทำลายความสามารถในการพึ่งตนเองของเกษตรกรรายย่อยซึ่งอาจมีขึ้นในอนาคต ดังเช่นบทเรียนของสภาเกษตรกรแห่งชาติ

การรวมกลุ่มของเครือข่ายเกษตรกรในระยะเริ่มแรกนั้น ได้รับการสนับสนุนอย่างใกล้ชิดจากเครือข่ายพันธมิตร ซึ่งประกอบด้วย คณะกรรมการทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล เครือข่ายครูชนบท นักวิชาการจากสถาบันการศึกษาในระดับท้องถิ่น รวมทั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อพัฒนาภาคอีสาน ซึ่งให้การสนับสนุนอย่างใกล้ชิดทั้งทางด้านการ

เงิน การให้คำปรึกษาข้อกฎหมาย การบริหารจัดการภายในองค์กร รวมทั้งการจัดฝึกอบรมเพื่อถ่ายทอดความรู้ให้แก่คณะกรรมการและสมาชิก

สมัชชาเกษตรกรรรายย่อยภาคอีสานในยุคบุกเบิกนั้น ได้จัดแนวทางหรือยุทธศาสตร์และการพัฒนาองค์กรไว้ดังนี้

ทางด้านยุทธศาสตร์ สมัชชาเกษตรกรรรายย่อยใช้รูปแบบการเผชิญหน้า (conflict model strategy) เพื่อสร้างพลังการต่อรองกับอำนาจรัฐ เช่นการประท้วง หรือการเดินขบวนต่อต้าน เพื่อให้รัฐหันมาสนใจปัญหาชาวบ้าน รวมทั้งเรียกร้องความสนใจและความเห็นอกเห็นใจจากสาธารณะ ในขณะที่เดียวกันก็สร้างเครือข่ายพันธมิตรกับกลุ่มพลังต่าง ๆ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

ส่วนทางด้านการพัฒนาองค์กรนั้น เริ่มจากการสร้างผู้นำที่เป็นชาวเกษตรกรจริง ๆ ซึ่งในระยะแรกนั้น นายบำรุง คะโยธา ทำหน้าที่เป็นเลขานุการผู้ประสานงาน นายบำรุงเป็นชาวเกษตรกรที่มีพื้นฐานการศึกษาระดับอาชีวศึกษาและผ่านประสบการณ์การเคลื่อนไหวกับสหภาพแรงงานแห่งประเทศไทย นอกจากนี้ยังผ่านการฝึกอบรมเรื่องการบริหารองค์กรชาวบ้านจากองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในและนอกประเทศ ส่วนกรรมการบริหารสมัชชาเกษตรกรรรายย่อยก็ประกอบด้วยผู้ที่มีอาชีพเกษตรกร แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูประถมศึกษาในท้องถิ่นสามารถเข้าร่วมเป็นกรรมการได้เช่นเดียวกัน สำหรับสมาชิกรายนั้น สมัชชาเปิดกว้างสำหรับเกษตรกรรรายย่อยซึ่งได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาที่ผิดพลาดของรัฐรวมทั้งเกษตรกรรรายย่อยที่มีปัญหาเนื่องจากไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคม โดยสมาชิกแรกเข้าจะต้องเสียค่าสมัคร 100 บาทและค่าทำบัตรสมาชิกอีก 10 บาท เงินจำนวนนี้จะถูกนำไปเป็นค่าใช้จ่ายภายในสำนักงานตัวแทนใน 6 เขต

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานนั้นย่อมเต็มไปด้วยอุปสรรคนานัปการ เนื่องจากองค์กรเติบโตอย่างรวดเร็วจากจำนวนสมาชิกซึ่งเคยมีอยู่เพียง 3,000 คนกลายเป็น 30,000 คน ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาเรื่องงบประมาณและ การจัดการ ปัญหาเรื่องการมีส่วนร่วมของสมาชิกก็เป็นปัญหาใหญ่อีกปัญหาหนึ่งเนื่องจากจิตสำนึกเรื่องการต่อสู้เพื่อการพึ่งตนเอง สมาชิกจำนวนมากเข้าร่วมกับสมัชชาเพราะไม่มีทางเลือกอย่างอื่น นอกจากนี้สมาชิกรวมทั้งคณะกรรมการส่วนมากยังขาดความรู้และประสบการณ์ในการบริหารองค์กรตามแนวทาง แต่ปัญหาดังกล่าวก็ได้รับการแก้ไขโดยการเข้ารับการฝึกอบรมตามโครงการช่วยเหลือขององค์กรพัฒนาเอกชน และการขอคำปรึกษาจากผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา

บทบาทการต่อสู้

สมัชชาเกษตรกรรรายย่อยประเดิมบทบาทการต่อสู้ในเวทีระดับชาติของตนเองอย่างสวยหรูด้วยการนำชาวบ้านที่เดือดร้อนจากปัญหาที่ดินทำกินในเขตป่าสงวนซึ่งเสื่อมโทรมและถูกทางราชการขับไล่ออกจากที่ดินทำกิน ตามโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ (คจก.)

และผลพวงแห่งความสำเร็จในครั้งแรกนั้นคือ รัฐบาล นำโดยนายอานันท์ ปันยารชุนต้องประกาศยกเลิกโครงการดังกล่าวไปในที่สุด

หลังจากประเดิมชัยชนะในครั้งแรกด้วยการผลักดันให้โครงการจัดสรรที่ดินทำกินของเกษตรกรต้องถูกยกเลิกไป สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ก็ได้ปรับปรุงลักษณะเสียใหม่เพื่อให้เป็นองค์กรของชาวเกษตรกรอย่างแท้จริงด้วยการเปิดโอกาสให้เกษตรกรเข้ามาเป็นกรรมการ ในขณะเดียวกันก็เปิดกว้างรับคำปรึกษาและความสนับสนุนจากเครือข่ายพันธมิตรอื่น ๆ เช่น ครู นักพัฒนาจากองค์กรเอกชน นักวิชาการจากสถาบันอุดมศึกษา

การต่อสู้เรียกร้องของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ เพื่อทำหน้าที่เป็นปาก เป็นเสียงและแก้ไขปัญหาให้แก่เกษตรกรสมาชิก อย่างเช่นการต่อสู้เรียกร้อง ในปีพ.ศ. 2536 ซึ่งมีการบันทึกไว้ในเอกสารของสมัชชาเกษตรกรรายย่อย ดังนี้

1) ได้นำการชุมนุมเรียกร้องของเกษตรกรผู้ปลูกมันสำปะหลังในจังหวัดบุรีรัมย์และ นครราชสีมา เพื่อให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาความมันสำปะหลังตกต่ำซึ่งในขณะนั้นมีการซื้อขายกันใน ราคาเพียง 40-50 สตางค์ โดยการชุมนุมเรียกร้องที่อำเภอหนองกี่ จังหวัดบุรีรัมย์นั้น สกย.อ. ได้เสนอให้มีการแก้ปัญหาระยะสั้น ด้วยการให้โรงงานรับซื้อหัวมันสำปะหลังในราคาดังกล่าว 75 สตางค์ และให้ตำรวจเลิกตั้งด่านรื้อดโรงรถบรรทุกหัวมันที่บรรทุกน้ำหนักเกิน

ส่วนในการแก้ปัญหาระยะยาว ได้เสนอให้รัฐบาลให้การสนับสนุนเกษตรกรที่ปลูกมันให้ หันไปผลิตอย่างอื่น แต่ข้อเรียกร้องดังกล่าวได้รับการตอบสนองอย่างฉาบฉวย คือทางราชการรับ หลักการไปแก้ไขปัญหาในระยะสั้น โดยให้มีการรับซื้อหัวมันราคาดังกล่าว 75 สตางค์เฉพาะ ในปีการผลิต 2535-36 เท่านั้น ในขณะที่ปิดไปราคามันสำปะหลังก็กลับมาตกต่ำอีกตามปกติ

2) นำการชุมนุมเรียกร้องของสมาชิกผู้เลี้ยงสุกรรายย่อยภาคอีสานจำนวนประมาณ 4,000 คน ด้วยการปิดถนนสายมหาสารคาม-กรุงเทพฯ เป็นเวลา 2 วัน เพื่อให้รัฐบาลแก้ปัญหาระยะยาวเกี่ยวกับราคาสุกรเป็นตกต่ำ ด้วยการแก้ไขพระราชบัญญัติฆ่าสัตว์ซึ่งพระราชบัญญัติดังกล่าวกลุ่มผู้เรียกร้องมองว่าเป็นกฎหมายที่เปิดโอกาสให้กลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่เข้ามายึดครองการผลิตและจำหน่ายเนื้อสัตว์ในลักษณะการผูกขาดได้แต่เพียงผู้เดียว

หลังจากการเจรจากับตัวแทนของรัฐบาล ได้บรรลุข้อตกลงดังนี้คือ รัฐบาลจะให้สหกรณ์ ยืมเงินจากโครงการช่วยเหลือเกษตรกร (คชก.) โดยไม่คิดดอกเบี้ย และรัฐบาลจะแก้ไขพระราช บัญญัติฆ่าสัตว์ตามที่เรียกร้อง แต่หลังจากการทำข้อตกลงและกลุ่มผู้ชุมนุมสลายตัว ก็ไม่มีการ ดำเนินการแต่อย่างใด ข้อตกลงยังคงไร้ผลทางการปฏิบัติ

3) นำการชุมนุมเรียกร้องของผู้ประสบปัญหาการปลูกมะม่วงหิมพานต์ 17 จังหวัด ที่ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อเดือนมิถุนายน 2536 โดยมีผู้เข้าร่วมขบวนเรียกร้องประมาณ 3,000 คน

การประชุมครั้งนี้สืบเนื่องมาจากความผิดพลาดของการดำเนินนโยบาย “สี่ประสาน” ของรัฐบาลซึ่งประกอบด้วย กรมส่งเสริมการเกษตร ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ บริษัทเอกชน และเกษตรกร โดยเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจะต้องกู้ยืมเงินทุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ โดยบริษัทเอกชนรายหนึ่งจะเป็นผู้ซื้อผลผลิตจากเกษตรกร แต่ผลการดำเนินงานปรากฏว่าล้มเหลว เนื่องจากมะม่วงหิมพานต์ไม่สามารถให้ผลผลิตตามเป้าหมาย ทำให้เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการไม่สามารถชำระหนี้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ได้ ผลจากความล้มเหลวครั้งนี้ทำให้เกษตรกรเข้าใจว่า ตนเองถูกทางราชการและบริษัทเอกชนร่วมมือกันหลอกลวงให้ปลูกมะม่วงหิมพานต์พันธุ์ที่ไม่สามารถให้ผลผลิตตามเป้าหมาย ทำให้เกษตรกรต้องเป็นหนี้สินธนาคารรายละนับแสนบาท

การประชุมในครั้งนั้น สมัชชาเกษตรกรรายย่อยได้เรียกร้องกันหลายประเด็น และได้ข้อตกลงร่วมกัน คือ

หนี้สินที่เกิดจากนโยบายที่รัฐบาลส่งเสริมให้ปลูกมะม่วงหิมพานต์แล้วเกิดความล้มเหลวให้แขวนไว้ 15 ปีโดยไม่มีการทวงถาม งดคิดดอกเบี้ยเป็นเวลา 10 ปี และให้คิดดอกเบี้ยร้อยละ 6 ในช่วง 5 ปีสุดท้าย พร้อมทั้งให้รัฐจัดสรรงบประมาณสำหรับเกษตรกรกลุ่มนี้ เพื่อนำไปเป็นทุนในการประกอบอาชีพใหม่ต่อไป

หลังจากการทำสัญญาข้อตกลงเรียบร้อยแล้ว ได้มีการตั้งคณะกรรมการแบบไตรภาคีคือ ตัวแทนจากรัฐ 3 คน นักวิชาการ 3 คน และเกษตรกรอีก 3 คน มีการนัดประชุมกันหลายครั้ง แต่ไม่เกิดผลในทางปฏิบัติแม้เวลาจะล่วงเลยไปเป็นปีเพราะไม่มีการนำเข้าสู่การพิจารณาในคณะรัฐมนตรีเพื่อแปรผลลงสู่การปฏิบัติตามข้อตกลง

สมัชชาเกษตรกรรายย่อยซึ่งมองว่ารัฐไม่มีความจริงใจในการแก้ปัญหาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว จึงเพิ่มความแข็งแกร่งขึ้นอีกระดับหนึ่งด้วยการชุมนุมเรียกร้องครั้งใหม่ โดยเพิ่มประเด็นการต่อสู้เรียกร้องขึ้นอีก 3 ประเด็นใหญ่ๆ เพื่อให้รัฐบาลแก้ไขอย่างเร่งด่วนคือ

1) ปัญหาผลกระทบที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ เช่นปัญหาการสร้างเขื่อนซึ่งกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน รวมทั้งนโยบายสี่ประสานซึ่งส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกมะม่วงหิมพานต์แต่ล้มเหลว เกษตรกรต้องมีหนี้สินติดตัวรายละนับแสนบาท

2) ปัญหาที่ดินทำกิน ป่าไม้ ข้อพิพาทเรื่องสิทธิในที่ดินทำกิน ป่าสงวน ที่ดินสาธารณะ และที่ราชพัสดุระหว่างรัฐกับชาวบ้าน

3) ปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ

กระบวนการเรียกร้องได้กระทำอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มต้นจาก สกย.อ.ได้ส่งตัวแทนเข้าพบรัฐบาลเพื่อยื่นหนังสือต่อรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องทุกกระทรวงให้รับทราบเพื่อหาทางแก้ไข และนัด

หมายให้รัฐบาลเปิดการเจรจาภายใน 1 เดือน แต่รัฐบาลกลับมีท่าทีเมินเฉย มีหน้าข้าราชการยังได้ใช้อำนาจและกลไกของรัฐข่มขู่คุกคามสวัสดิภาพของผู้นำสกย.อ. ในที่สุดก็มีการระดมสมาชิกเข้าร่วมชุมนุมประมาณ 3000 คนที่อำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ก่อนจะเคลื่อนขบวนไปรื้อคำตอบจากรัฐบาลที่หน้าศาลากลางจังหวัดร้อยเอ็ด

การเจรจากับตัวแทนของรัฐบาลคือนายอุทัย พิมพ์ใจชน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ได้ให้การรับรองว่าจะนำข้อเสนอของ สกย.อ. เข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเพื่อรับทราบในวันที่ 2 พฤศจิกายน 2537 ฝ่ายผู้ชุมนุมจึงยุติการชุมนุมชั่วคราว เพื่อเตรียมการเคลื่อนขบวนไปรื้อฟังคำตอบที่ลำตะคอง โดยมีสมาชิกจาก 4 ตำบล ในอำเภอสหัสขันธ์เดือดร้อนเรื่องที่ดินทำกินมาร่วมชุมนุมด้วยประมาณ 10,000 คนเศษ แต่รัฐบาลได้สั่งการไปยังเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นให้สลายการชุมนุมในว่าเพื่อเป็นการ “ตัดไฟแต่ต้นลม” มิให้มีการเคลื่อนขบวนเข้ากรุงเทพ

ความพยายามในการสลายการชุมนุมโดยคำสั่งของรัฐบาลทำให้บรรยากาศของการชุมนุมตึงเครียดขึ้นทุกวัน ฝ่ายรัฐบาลปล่อยข่าวโจมตีแกนนำ สกย.อ. ว่ามีเบื้องหน้าเบื้องหลัง ได้รับเงินสนับสนุนจากต่างชาติ ในขณะที่เดียวกันก็ส่งคนออกมาก่อวินาศกรรมการชุมนุมตลอดเวลา ส่วนที่ทำเนียบรัฐบาลก็มีการแถลงว่าจะไม่รับข้อเสนอใดๆ จากผู้ชุมนุมเรียกร้อง แกนนำสกย.อ. จึงมีมติให้เคลื่อนขบวนมุ่งหน้ามายังทำเนียบรัฐบาล เหตุการณ์ทำท่าจะลุกลาม รัฐบาลจึงยอมอ่อนข้อโดยมอบหมายให้อธิบดีกรมตำรวจได้มารับตัวผู้นำ สกย.อ. เพื่อเข้าไปเจรจากันที่กรุงเทพ และผลการเจรจาปรากฏว่ารัฐบาลยอมรับข้อเสนอในการจัดตั้งคณะกรรมการแบบไตรภาคีเพื่อแก้ปัญหา การชุมนุมจึงยุติลงกลางทาง

แต่อย่างไรก็ตาม หลังจากที่คณะรัฐมนตรีได้ตั้งคณะกรรมการขึ้น ก็ไม่มีผลทางการปฏิบัติอีกตามเคย ทำให้ถูกมองว่ารัฐบาลกำลังเตะถ่วงปัญหาให้ยืดเยื้อ ในขณะเดียวกันกลุ่มผู้นำสกย.อ. ก็ถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐคุกคามสวัสดิภาพ รวมทั้งการใช้ใบปลิวโจมตีให้สมาชิก สกย.อ. เกิดความสับสน ในขณะที่ปัญหาต่างๆ ยังไม่ได้รับการแก้ไข การชุมนุมเพื่อเดินเท้าเข้าสู่ศูนย์กลางของอำนาจรัฐจึงเกิดขึ้นในเวลาต่อมา โดยมีการตระเตรียมอย่างดี ทั้งในด้านเสบียงอาหาร ยานพาหนะและค่าใช้จ่ายในการชุมนุมซึ่งคาดว่าจะต้องยืดเยื้อ

เหตุการณ์ที่เขื่อนลำห้วย อำเภอนครบุรี จังหวัดนครราชสีมา ทำให้การชุมนุมครั้งใหญ่เกิดขึ้นเร็วกว่ากำหนด กล่าวคือชาวบ้านที่เดือดร้อนกรณีน้ำท่วมที่ทำกินจากการก่อสร้างเขื่อนลำห้วยและยังไม่ได้รับการชดเชยค่าเสียหายได้มารวมตัวกันที่หน้าอำเภอ และสมาชิก สกย.อ. ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงเดินทางไปสมทบ แกนนำของ สกย.อ. จึงถือเอาสถานการณ์ดังกล่าวมาเป็นเงื่อนไขในการรวมพลังของเกษตรกรที่ได้รับความเดือดร้อนจาก 3 ประเด็น 9 ปัญหา โดยกำหนดให้สมาชิกที่ชุมนุมอยู่ตามที่ต่างๆ เคลื่อนย้ายไปรวมตัวกันที่ลำตะคอง แต่รัฐบาลยังคงมีท่าทีเฉยเมยเช่นเคย สกย.อ. จึงส่งคนล่องหน้าไปที่ทำเนียบรัฐบาลในขณะที่ส่วนใหญ่ยังคงเคลื่อนตัวอย่างช้าๆ ด้วยรถอีแต่นไปตามถนนมิตรภาพ แต่ก็ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจสกัดไม่ให้เดินทางต่อด้วยวิธีการต่างๆ เช่นการยึดรถอีแต่น

แต่ขบวนผู้ชุมนุมกว่า 3,000 คน ตัดสินใจสละรถอีแต๋นเดินด้วยเท้าเข้ากรุงเทพต่อไป ท่ามกลางการสกัดกั้นด้วยมาตรการต่าง ๆ ของฝ่ายรัฐบาล เช่น ใช้กองกำลังปราบปรามจระจกปิดกั้นสะพาน การยึดรถสเปียง การทิ้งใบปลิวโจมตี การเผาหุ่น การยุแหย่เพื่อให้ผู้ชุมนุมแตกคอกันเอง แต่ผู้ชุมนุมก็พยายามหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าทุกวิถีทาง มุ่งหน้าเข้ากรุงเทพเพียงอย่างเดียว โดยมีประชาชนสองข้างทางช่วยบริจาค น้ำ อาหารและเครื่องใช้ที่จำเป็นให้ รวมทั้งกำลังใจจากสื่อมวลชน นักศึกษาและปัญญาชน นักพัฒนา รวมทั้งพระสงฆ์ที่มาเทศนาให้ศีลให้พรระหว่างทางสู่ทำเนียบ

รัฐบาลยอมออกมาเจรจากับตัวแทนของสกย.หลังจากเดินทางไกลถึงทำเนียบ โดยนายนิพนธ์ พร้อมพันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในขณะนั้นยอมลงนามแก้ไขปัญหาให้ทั้ง 3 ประเด็น 9 ปัญหา และมีมติคณะรัฐมนตรีรับรอง ผลจากการยอมลงนามในครั้งนั้นทำให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อติดตาม เร่งรัดและแก้ไขอุปสรรคและปัญหาการปฏิบัติตามข้อตกลง แต่กลไกของรัฐก็ยังไม่สามารถปฏิบัติแก้ปัญหาได้เลยไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องข้าว ปัญหาเรื่องวัชพลาสติก ปัญหามะม่วงหิมพานต์ ปัญหาเขื่อนลำแชะ ปัญหาสุกร ปัญหามันสำปะหลัง ปัญหาสภาพเกษตรแห่งชาติ ปัญหาป่า ที่ดิน

การชุมนุมเรียกร้องที่ผ่านมานั้น สกย.อ.สรุปว่า การชุมนุม 3 ครั้งที่ผ่านมา สิ่งที่สมัชชาเกษตรกรรายย่อยประสบความสำเร็จคือ ได้กรรมการมา 2 ชุด ชุดแรกเป็นคณะอนุกรรมการไต่ถามเพื่อแก้ปัญหา และชุดที่ 2 คือชุดคณะกรรมการเฉพาะกิจเพื่อติดตามแก้ไขอุปสรรคและอุปสรรคของคณะกรรมการชุดแรก ซึ่งไม่เป็นผลในเชิงปฏิบัติอย่างจริงจังเพราะคณะกรรมการทุกชุดไม่มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายจึงไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ส่วนไต่ถามที่เป็นตัวแทนจากเกษตรกรก็ไม่ได้รับการยอมรับ มีการให้ข้อมูลเท็จ และบิดเบือนข้อตกลงจากข้าราชการประจำและนักการเมือง

ประสบการณ์จากการชุมนุมที่ผ่านมาทำให้สมัชชาไม่มีความเชื่อมั่นในความจริงจัง รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาของรัฐ แต่ก็ไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากการเดินขบวนเรียกร้อง เพื่อให้รัฐบาลเปิดเวทีเจรจาต่อไป

การชุมนุมครั้งที่ 4 จึงเกิดขึ้นอีกเมื่อวันที่ 24 มกราคม 2538 โดยเปลี่ยนยุทธศาสตร์ “ดาวกระจาย” คือชุมนุมกันเป็นจุดๆ ตามประเด็นปัญหา แต่ให้มีการประสานงานกันอย่างเป็นระบบเพื่อรอเวลาไปเรื่อย ๆ ในขณะเดียวกันก็ขยายเครือข่ายสมาชิกเกษตรกรให้ครอบคลุม 19 จังหวัดภาคอีสาน และมีการแบ่งกลุ่มประเด็นปัญหาย่อย ๆ เพื่อให้ง่ายต่อการนำผู้ที่มีปัญหาาร่วมกันมาพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน รวมทั้งการจัดขบวนเรียกร้องถ้าหากจำเป็นต้องทำ

กำเนิดสมัชชาคนจน

เนื่องจากสมัชชาเกษตรกรรรายย่อยภาคอีสานขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในขณะเดียวกันก็ได้รับแรงกดดันรอบด้านทั้งภายในและภายนอกองค์กร แรงกดดันดังกล่าวทำให้เกิดปรากฏการณ์ “น้ำแยกสาย ไม้แยกกอ” เกิดเป็นสมัชชาเกษตรกรรรายย่อยกับสมัชชาคนจนขึ้นอีกองค์กรหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น

แรงกดดันภายในนั้นเกิดจากหลายสาเหตุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความหละหลวมภายในองค์กรเองเนื่องจากมีสมาชิกสมัครเข้ามาใหม่เป็นจำนวนมาก ทำให้การประสานงานและการบริหารองค์กรเป็นไปอย่างยากลำบาก และเลขาธิการคนก่อนคือ นายบำรุง คะโยธา ก็ได้ให้อำนาจสำนักงานเขตทั้ง 6 เขตมีอิสระในการตัดสินใจได้อย่างเต็มที่ ส่วนสาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือปรากฏการณ์ “สนิมเหล็กเกิดแต่เนื้อในเหล็ก”

กล่าวคือมีการทุจริตภายในกลุ่มแกนนำด้วยการเรียกเงินค่าสมัครเข้าเป็นสมาชิกถึงรายละเอียด 1,000 บาทซึ่งสูงกว่าปกติถึง 10 เท่า และไม่มีการทำบัญชีแสดงรายรับรายจ่ายเงินส่วนนี้ นอกจากนี้ แกนนำบางรายยังถูกมองว่าไม่เป็นอิสระเพราะผูกพันกับการเมืองในพรรคร่วมรัฐบาลเพื่อหวังผลในการสมัครรับเลือกตั้งและประโยชน์ตอบแทนอื่นๆ เช่นงานรับเหมา และการขายผลิตภัณฑ์ต่างๆ มูลค่านับล้านๆ บาท (สยามรัฐ : 5 เม.ย 2539, ผู้จัดการรายวัน : 29 มี.ค 2539) สภาวะไร้ระเบียบภายในหมู่แกนนำสมัชชาทำให้เกิดการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่ายและไม่ไว้ใจกันเอง โดยเฉพาะกลุ่มของนายนคร ศรีพิพัฒน์กับกลุ่มของนายบำรุง คะโยธา

ส่วนแรงกดดันภายนอกนั้น แน่นอนว่าต้องมาจากตัวแทนอำนาจรัฐ นักการเมืองและอิทธิพลท้องถิ่นที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับขบวนการเรียกร้องของสมัชชาเกษตรกรรรายย่อย แรงกดดันดังกล่าวแสดงตนออกมาในรูปของความพยายามที่จะสลายความเข้มแข็งขององค์กร โดยกลุ่มแกนนำคือเป้าหมายที่สำคัญที่สุดของกระบวนการทำลาย ความพยายามดังกล่าวมีหลายวิธีคือการยุบเหยีให้แกนนำหวาดระแวงกันเอง การชักนำเข้ามาเป็นสมัครพรรคพวกของนักการเมือง และถึงที่สุดคือการปองร้ายถึงชีวิต นายบำรุง คะโยธาถูกฆ่า ส่วนครูประเวียน บุญหนัก แกนนำในระดับเขตถูกยิงตายที่หน้าว่าการอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย โดยมีมือของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นคนใกล้ชิดของนายทุนและนักการเมืองเจ้าของสัมปทานโรงโม่หินซึ่งเป็นต้นเหตุของการประท้วงเนื่องจากสร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้าน

หลังจากที่นายนคร ศรีพิพัฒน์ ได้รับเลือกเป็นเลขาธิการสมัชชาเกษตรกรรรายย่อยคนใหม่ ก็ได้ทำการ “ล้างบาง” โดยยุบโครงสร้างเดิมและประกาศตั้งคณะกรรมการบริหารชุดใหม่ซึ่งประกอบด้วยนายอวยชัย วัฒนา เป็นประธานพร้อมด้วยคณะกรรมการชุดใหม่อีกจำนวน 4 คน และพร้อมกันนั้นก็ได้มีการสั่งปลดคณะกรรมการกลางของสมัชชาฯ ซึ่งเคยมีบทบาทในการเคลื่อนไหวครั้งสำคัญในแต่ละพื้นที่ นอกจากนี้ยังได้ลดบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ

ที่เคยให้การสนับสนุนมาโดยตลอด โดยให้ครูซึ่งเป็นลูกหลานของชาวนาเข้ามามีบทบาทแทน (กรุงเทพฯธุรกิจ : 2 เม.ย 2539)

แนวทางใหม่ของสมัชชาภายใต้การนำของนายนคร ศรีพิพัฒน์ คือ จะให้ความสำคัญกับการเจรจากับภาครัฐมากกว่าการก่อม็อบ เพราะได้สรุปบทเรียนที่ผ่านมาว่า ชาวนาต้องสูญเสียเวลาและเงินทองไปกับการก่อม็อบประท้วงโดยไม่ได้อะไรเลย สมัชชา ยุคใหม่จะหันไปให้ความสนใจเรื่องปากท้องและเรื่องเศรษฐกิจมากขึ้น

ความหมายของเลขานุการคนใหม่คือแทนที่จะมีการประท้วงเพื่อกดดัน ก็ใช้วิธีการเจรจาสงบประนีประนอมเพื่อให้รัฐ "อุปถัมภ์" ด้านงบประมาณโดยสมัชชาได้สนับสนุนให้สมาชิกรวมกลุ่มกันในรูปสหกรณ์ เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐซึ่งเป็นผู้จัดสรรงบประมาณ วิธีการดังกล่าวเท่ากับเป็นการยกเลิกแนวทางการต่อสู้เดิมหันมาสยบยอมตามเงื่อนไขของรัฐเพื่อปากท้องและเศรษฐกิจของชาวนานั่นเอง

แต่อย่างไรก็ตาม เลขานุการคนใหม่ยืนยันว่า ถ้าหากจำเป็นต้องใช้มาตรการประท้วงก็ต้องทำแต่ต้องพิจารณาให้รอบคอบกว่าเดิม และบทบาทการเคลื่อนไหวครั้งล่าสุดของสมัชชาก็คือการออกโรงเตือนกลุ่มนักธุรกิจที่ออกมาประท้วงขับไล่รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธที่ถนนสีลมว่า ไม่ควรกระทำเพราะจะทำให้ประเทศชาติเสียหาย หากขึ้นกระทำต่อไป สมัชชาก็จะนำสมาชิกรวมประท้วงกลุ่มที่ประท้วงขับไล่รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธที่ถนนสีลมเช่นเดียวกัน (ข่าวภาคค่ำช่อง 9 อสมท. 23 ต.ค. 40)

บทบาทการเคลื่อนไหวครั้งล่าสุดของสมัชชาเกษตรรายย่อยภาคอีสานหรือสกย.อ.ได้ตอกย้ำความเชื่อว่า แกนนำชุดใหม่ได้เข้าไปพัวพันกับนักการเมืองซีกรัฐบาลอย่างใกล้ชิด จนกระทั่งกล่าวประกาศตนเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลเข้าให้แล้ว

ส่วนนายบำรุง คะโยธาซึ่งย้ายตัวเองมาทำงานกับองค์กรที่เกิดใหม่ภายใต้ชื่อ "สมัชชาคนจน" ได้กล่าวถึงแนวทางใหม่ของสมัชชาเกษตรรายย่อยว่า การเจรจากับนักการเมืองเป็นแนวทางที่ผิดพลาด เพราะจะไม่สามารถสร้างพลังต่อรองได้และเป็นแนวนโยบายที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของมวลสมาชิกซึ่งต้องการเคลื่อนไหวกดดันให้ได้ตามข้อเรียกร้องให้เร็วที่สุด (ผู้จัดการรายวัน : 29 มี.ค 2539) นายบำรุงยืนยันว่า หลักสำคัญก็คือการสร้างอำนาจต่อรอง เพราะคนจนไม่มีอำนาจต่อรอง อำนาจเกิดจากพลัง พลังเกิดจากการรวมตัวกัน แต่ถ้าใครมาบอกว่าไม่เคลื่อนไหว ไม่ต่อรองนั้น ในทัศนะของนายบำรุงถือว่าไม่ใช่คนจนอีกต่อไปแล้ว (สยามรัฐ : 9 เม.ย 2539)

ความเห็นดังกล่าวน่าจะกลั่นออกมาจากประสบการณ์อันยาวนานของนายบำรุง คะโยธาเอง เพราะวิสัยของนักการเมืองหรือผู้มีอำนาจในสังคมนั้น ย่อมหวงอำนาจและผลประโยชน์ที่เคยมีเคยได้ ธรรมชาติของคนเหล่านี้จึงต้องหาทางออกด้วยการหลบเลี่ยง ผลัดผ่อนและประวิง

เวลาไปเรื่อยจนกว่าชาวบ้านเอื้อมระอาไปเอง ถ้าหากไม่รีบ “ปิดบัญชี” ให้เร็วที่สุดการเจรจาต่อรองจะล้มเหลว ยกเว้นผลการเจรจาที่ให้ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งแก่นักการเมืองหรือผู้มีอำนาจเท่านั้น

สมัชชาคนจนจึงต้องดำเนินตามแนวทางเดิม คือการเคลื่อนไหวรวมพลังเพื่อต่อรองทางอำนาจกับรัฐต่อไป แต่แนวทางของกลุ่มสมัชชาคนจนนั้น ส่งเสริมการเคลื่อนไหวแบบ “ดาวกระจาย” คือกลุ่มปัญหาต่าง ๆ ที่มีผู้นำอยู่แล้วนั้นสามารถจัดประชุมได้อย่างอิสระแต่ก็มีการประสานงาน การให้การสนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยตลอด ผิดกับวิถีการของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยซึ่งจะต้องเคลื่อนไหวในลักษณะขององค์กรที่จะต้องมีการประชุมลงมติของคณะกรรมการบริหารก่อนหากการเคลื่อนไหวไม่ผ่านมติของคณะกรรมการถือว่าเป็นการแอบอ้าง (สยามรัฐ : 9 เม.ย 2539) นี่คือการแตกต่างของวิถีคิดและแนวทางของแกนนำองค์กรชาวบ้านทั้งสองกลุ่ม

แนวทางของสมัชชาเกษตรกรรายย่อย (สกย.อ.) ภายใต้การนำของแกนนำชุดใหม่น่าจะเป็นหลักการเชิงสันติวิธี แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า กลยุทธ์ในการต่อสู้เรียกร้องถูกกำหนดโดยแกนนำของสมัชชาซึ่งมีความใกล้ชิดกับนักการเมืองในพรรครัฐบาลชุดปัจจุบัน รวมทั้งเคยสมัครชิงตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมาแล้วแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ข้อเท็จจริงดังกล่าวทำให้ถูกมองว่า แกนนำสมัชชาเกษตรกรรายย่อย จะใช้เครือข่ายสมาชิกมาเป็นฐานในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวกับนักการเมือง รวมทั้งใช้เป็นบันไดสู่ลาภยศและอำนาจทางการเมืองเหมือนที่เกิดขึ้นในสหภาพแรงงาน

ส่วนแนวทางของสมัชชาคนจนนั้น เป็นแนวทางที่ดูออกจะแข็งกร้าวเพราะประสบการณ์ที่ผ่านมาสอนให้รู้ว่าการเจรจากับรัฐที่ผ่านมาครั้งแล้วครั้งเล่า นั้น เป็นความพยายามที่สูญเปล่า เพราะผลการเจรจาทุกครั้งจะต้องลงเอยด้วยการตั้งกรรมการและในที่สุดเรื่องก็เงียบหายไปเพราะกรรมการไม่มีกฎหมายรองรับอำนาจในการแก้ไขปัญหา และไม่ได้รับความร่วมมือจากกลไกของรัฐในระดับท้องถิ่น การเดินขบวนกดดันรัฐบาลจึงเป็นทางเลือกสุดท้ายที่เหลืออยู่ เพื่อให้นายกรัฐมนตรีผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐบาลหันมาให้ความสนใจแก้ปัญหาของเกษตรกรรายย่อยอย่างจริงจัง และทันที อย่างไรก็ตาม แกนนำสมัชชาคนจนมักจะสนับสนุนให้สมาชิกเคลื่อนไหวได้อย่างอิสระ โดยใช้สภาพปัญหาของแต่ละกลุ่มเป็นฐานในการต่อสู้เรียกร้อง ซึ่งมีผลทำให้กระบวนการต่อสู้เรียกร้องของกลุ่มนี้ มีความเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ในขณะที่เดียวกันก็มีความหลากหลายและต่อเนื่อง

บทวิเคราะห์ และสรุป

ระบบการจัดวางความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบรวมศูนย์ตามโครงสร้างของระบบจักรวาล ทำให้ชาวบ้านซึ่งถูกนิยามว่าเป็นชนชั้นล่างสุดของสังคมต้องถูกผลักออกนอกชายเขตในขณะที่รัฐราชการทำหน้าที่ควบคุมศูนย์กลางของจักรวาลอำนาจ ชาวบ้านจึงเป็นฝ่ายถูกกระทำจากศูนย์กลางอำนาจมาโดยตลอดผ่านกลไกและนโยบายการปกครองท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตาม มีรายงานการศึกษาวิเคราะห์เรื่องเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยและพบว่า ในอดีตที่ผ่านมานั้นชาวบ้านมิได้เดือดเนื้อร้อนใจจากการกระทำของรัฐจากส่วนกลางมากนัก เนื่องจากชาวบ้านสามารถพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่น ทำให้มีชีวิตสุขสบายตามอัตภาพบนฐานคติของการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน (ฉัตรทิพย์ : 2527)

เมื่อชุมชนถูกทำลายจากกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอก อันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการผลิต และการขยายตัวของระบบทุนนิยมจากในเมือง ทำให้วิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นเสียสมดุลเนื่องจากทรัพยากรเพื่อการยังชีพที่เคยมีอยู่อย่างเพียงพอถูกดูดซับออกจากท้องถิ่นผ่านกลไกอันสลับซับซ้อนของระบบการเงินและการธนาคาร

ในช่วงเวลาที่เกษตรกรอันเป็นหน่วยผลิตรายย่อยของสังคมไทยต้องเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วและรุนแรงในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา มีความพยายามในรูปแบบต่างๆ เพื่อตอบโต้กับสถานการณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่นการหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อหาเงินตราเข้าบ้าน แต่ต้องเผชิญสถานการณ์เกี่ยวกับความตกต่ำของราคาผลผลิตทางการเกษตรเนื่องจากถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง และค่าครองชีพที่สูงขึ้นตามกลไกของตลาดเสรี

การขาดแคลนเงินตราทำให้เกษตรกรใช้ชีวิตอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยความยากลำบาก เกษตรกรส่วนหนึ่งต้องตกเป็นทาสเงินกู้ยืมจากระบบจากผู้มีอันจะกินในหมู่บ้าน เพื่อนำมาเป็นต้นทุนในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรภายในเนื้อที่อันจำกัด เช่น ซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและเครื่องมือทำการเกษตรที่ทันสมัย รวมทั้งส่งเสียให้ทายาทได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนในสถาบันการศึกษาชั้นสูงเพื่อให้หลุดพ้นจากวังวนอาชีพเกษตรกรซึ่งชาวเกษตรกรเองรู้สึกว่ามันต่ำต้อย

แต่กระบวนการลงทุนเพื่อการผลิตของเกษตรกรรายย่อยนั้น ถือว่าเป็นการผลิตที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงสารพัด ทั้งที่เป็นความเสี่ยงจากความไม่แน่นอนของธรรมชาติ และความเสี่ยงจากราคาขึ้นลงของพืชผลในตลาดทุนนิยม เกษตรกรที่ไม่สามารถควบคุมความเสี่ยงเหล่านี้ต้องประสบความล้มเหลว ไม่สามารถหาเงินมาชำระหนี้เงินกู้ได้ ความล้มเหลวดังกล่าวทำให้เกษตรกรเริ่มถลำลึกเข้าสู่ “วงจรอุบาทว์” ต้องสูญเสียที่ดินทำกินของตนไปพร้อมเปลี่ยนสถานะจากชาวนาที่สามารถพึ่งตนเองได้ด้วยทรัพยากรที่มีอยู่ มาเป็นกรรมกรรับจ้างรายวันในกรุงเทพและเมืองใหญ่

ส่วนที่ต้องอยู่ในหมู่บ้านก็จำเป็นต้องดิ้นรนกันไป เช่นอพยพเคลื่อนย้ายเข้าไปในเขตป่าไม้ที่ยังอุดมสมบูรณ์เพื่อแผ้วถางปลูกพืชไร่ ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งกระทำไร่พื้ที่ป่าอันเป็นฐานการยังชีพที่สำคัญของชุมชนเพื่อเพิ่มพื้นที่ปลูกพืชเพื่อขาย (cash crop) ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วพร้อมกับการเสื่อมสภาพของหน้าดิน ฐานทรัพยากรเพื่อการยังชีพถูกทำลายซึ่งส่งผลเสียหายอย่างร้ายแรงต่อสภาพชุมชน

ท่ามกลางบรรยากาศการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างเมืองกับชนบทที่เข้มข้นขึ้นทุกวัน รัฐซึ่งควบคุมอำนาจการตัดสินใจไว้ทั้งหมดกลับไม่สามารถทำตัวเป็น “ผู้ใหญ่ที่ดี” ที่แบ่งปันความยุติธรรมให้ทั้งสองฝ่ายอย่างเท่าเทียมกันได้ กลับตรงกันข้ามมีเหตุการณ์หลายอย่างที่เกิดขึ้นให้เห็นว่า รัฐลำเอียง รู้เห็นเป็นใจยอมให้ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมในเมืองใช้ช่องว่างทางกฎหมายแย่งชิงเอาทรัพยากรของชาวบ้านไปอย่างมากมายมหาศาลท่ามกลางความเดือดร้อนของชาวบ้าน เช่น กรณีโรงโม่หินที่วังสะพุง กรณีสัมปทานเกลือที่จังหวัดมหาสารคาม ฯลฯ

ทั้งนี้เพราะว่า กลไกและอำนาจรัฐดังกล่าวเป็นเพียงกลไกอันหนึ่งของประเพณีการ “กินเมือง” เท่านั้น สำนักของข้าราชการที่ถูกส่งมาประจำอยู่ตามอำเภอและจังหวัดเหล่านั้น เป็นสำนักของ “ส่วนกลางส่งมา” ทำงานเพื่อรอวันขยับขยายไปสู่ตำแหน่งที่สูงขึ้นเท่านั้น มิใช่สำนักของการเข้ามาทำงานเพื่อบริการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ชาวบ้าน กลไกและอำนาจรัฐเหล่านี้จึงมุ่งมั่นที่จะตอบสนองนโยบายและความต้องการของศูนย์กลางอำนาจด้วยการยึดถือระเบียบกฎหมายอันล้าสมัยอย่างเคร่งครัดโดยไม่ยอมรับรู้สภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีการทุจริต คอร์รัปชันอย่างกว้างขวาง จนไม่เป็นที่ไว้วางใจของชาวบ้าน

นอกจากนี้ยังปรากฏว่า ความช่วยเหลือบางอย่างจากรัฐกลับซ้ำเติมให้ปัญหาของชาวเกษตรกรรายย่อยเลวร้ายลงไปอีก ในขณะที่กลไกอันอ่อนแอและไร้ประสิทธิภาพของรัฐไม่สามารถปรับตัวเพื่อตามแก้ปัญหาใหม่ๆ ที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ได้ ความล้มเหลวของรัฐดังกล่าวจะเกิดขึ้นโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม ย่อมสันคลอนความชอบธรรมในการรวมศูนย์อำนาจและความเป็น “ผู้ใหญ่” ของรัฐจะต้องถูกท้าทายด้วย “จิตสำนึกเรื่องอำนาจ” ที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน

ข้อเท็จจริงดังกล่าวของกลไกและอำนาจรัฐในระดับท้องถิ่นทำให้ชาวบ้านเริ่ม “ปฏิเสธ” อำนาจรัฐเนื่องจากเห็นว่าไม่สามารถที่จะทำหน้าที่แก้ไขปัญหามาให้แก่มวลชนได้อย่างแท้จริงนั่นเอง ยิ่งเมื่อประสบกับเล่ห์เพทุบายต่างๆ ที่กลไกของรัฐนำออกมาใช้ เช่นการแก่งแย่งปล่อยให้การเจรจายืดเยื้อต่อไปเพื่อซื้อเวลา การใช้เล่ห์เหลี่ยมตลบตะแลง พูดยากกลับกลอก การแทรกแซงให้ผู้นำแตกคอกันเองเพื่อสลายองค์กร รวมทั้งการใช้วิธีการข่มขู่คุกคามสวัสดิภาพกันอย่างไร้ซึ่งๆ หน้า ทำให้ชาวบ้านที่ประสบกับสิ่งเหล่านี้มาด้วยตนเองเกิดความรู้สึก “ช็อค” กับรัฐบาลและกลไกข้าราชการ และไม่มี ความไว้วางใจกันอีกต่อไป

เมื่อชาวบ้านรู้สึกว่ารัฐพึ่งไม่ได้อีกต่อไปแล้ว ผู้นำรายต่อไปที่ชาวบ้านหวังพึ่งก็คือ นักพัฒนาจากองค์กรเอกชนซึ่งเข้าไปทำงานในหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตาม นักพัฒนาเอกชนส่วนใหญ่คือคนที่ไปจากชนชั้นกลางในเมืองเพื่อทำงานตามอุดมการณ์ของตน คนเหล่านี้จึงมักจะถูกมองว่าเป็น “คนอื่น” เสมอและมิได้รับความไว้วางใจเต็มร้อยเนื่องจากนักพัฒนาเอกชนเหล่านั้นมิใช่เลือดเนื้อเชื้อไขของชาวบ้าน และมีได้เข้าใจเรื่อง “ชีวิตจิตใจ” ของชาวบ้านดีพอ (บทสัมภาษณ์ของนคร ศรีพิพัฒน์ โดยสุมาลี โพธิ์พยัคฆ์ กรุงเทพฯ 2 เม.ย 2539)

ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องหันมาพึ่งพาหลากหลายชาวบ้านที่ได้รับการศึกษาอบรมในสถาบันการศึกษาแผนใหม่มาเป็นผู้นำในการต่อสู้เรียกร้องอย่างเช่น ครูประเวศน์ บุญหนัก (ถูกยิงตาย) นายบำรุง คะโยธา นายวิระพล โสภ (แกนนำกลุ่มสมัชชาคนจนซึ่งแยกตัวออกไปจากสกย.อ.) และนายนคร ศรีพิพัฒน์ เลขาธิการสกย.อ. ปัจจุบัน ซึ่งแต่ละคนล้วนมีพื้นฐานมาจากครอบครัวเกษตรกรภาคอีสานและผ่านเหตุการณ์ล้มละลายของระบบการผลิตรายย่อยมาแล้วด้วยตนเองทั้งสิ้น แม้ว่าแกนนำเหล่านี้จะมีความคิดเห็นและแนวทางในการต่อสู้เรียกร้องที่แตกต่างกัน แต่อย่างน้อยที่สุดก็ยังเป็นความหวังของชาวบ้านในการนำการต่อสู้เรียกร้องเพื่อความเป็นธรรมต่อไป

บทความนี้ มองปรากฏการณ์ที่รัฐไม่สามารถเป็นที่พึ่งของประชาชนได้นั้นว่าเป็นนิมิตหมายที่ดีสำหรับชาวบ้าน เพราะเมื่อรัฐอ่อนแอลง รัฐก็ย่อมมีเหลือความชอบธรรมที่จะรวบรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางอีกต่อไป และในขณะเดียวกัน จิตสำนึกเรื่องอำนาจของชาวบ้านต้องเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านได้รวมตัวกันอย่างเป็นกลุ่มก้อนเพื่อเผชิญกับปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นอย่างสลับซับซ้อนและหลากหลาย ด้วยการจัดตั้งองค์กรและเครือข่ายของตนเองโดยมีปัญญาชนท้องถิ่นและนักวิชาการจากองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ NGO มาร่วมวางแผนและให้คำแนะนำเกี่ยวกับการบริหารและการจัดการภายในองค์กร เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

การรวมกลุ่มของสมาชิกสมัชชาเกษตรกรรายย่อยที่ดี สมัชชาคนจนที่ดี เป็นการรวมกลุ่มของคนที่มีประสบชะตากรรมเดียวกัน คือชะตากรรมอันเกิดจากนโยบายการพัฒนาที่ผิดพลาด โดยที่ชาวบ้านไม่มีส่วนรับรู้และไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเองตั้งแต่แรก แต่เมื่อประสบปัญหาขึ้นมาชาวบ้านกลับเป็นผู้รับผลเหล่านั้นอย่างเต็มที่ในขณะที่รัฐรวมทั้งกลไกของรัฐกลับพยายามลอยตัวหนีปัญหาและปิดสว่ให้พ้นตัว

สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานถือเป็นองค์กรเกษตรกรที่มีการจัดตั้งและเคลื่อนไหวอย่างเป็นระบบ โดยสมาชิกซึ่งเป็นเกษตรกรรายย่อยกว่า 30,000 คน กระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วภาคอีสานจะมีการแต่งตั้งตัวแทนเพื่อทำหน้าที่ประสานงานในระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอและระดับจังหวัด ส่วนลักษณะการดำเนินงานนั้นจะดำเนินงานในรูปของคณะกรรมการ โดยมีประธาน เลขาธิการ และคณะกรรมการบริหารอีก 9 คน ซึ่งเป็นเกษตรกรแท้ ๆ จากจังหวัดต่าง ๆ (กรุงเทพฯ 2 เม.ย 2539)

ข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับบทบาทการรวมกลุ่มของสมัชชาเกษตรรายย่อยภาคอีสานในครั้งใหม่นี้ก็คือ มีการจัดตั้งอย่างเป็นระบบและอำนาจการตัดสินใจต่าง ๆ ตกอยู่แกนนำเกือบทั้งหมด ภายใต้แนวทางใหม่คือหลีกเลี่ยงการเดินขบวนหรือการชุมนุมโดยไม่จำเป็น แต่จะใช้วิธีการนั่งโต๊ะเจรจากับรัฐบาลแทน

วิธีการดังกล่าวก็น่าจะดีอยู่หรอกถ้าหากรัฐเห็นว่าชาวบ้านมีอำนาจ ยอมนั่งอยู่ในระนาบเดียวกับชาวบ้าน และเปิดเวทีเจรจาความกันอย่างเข้าใจและเห็นอกเห็นใจชาวบ้านอย่างแท้จริง และข้อสำคัญแนวทางของสมัชชาเกษตรรายย่อยยุคใหม่จะต้องไม่ใช่เป็นการปรับขบวนเพื่อกลับมาเป็นไพร่ที่คอยสอพลอกับนักการเมืองผู้มีอำนาจเพื่อหวังผลประโยชน์จากการจัดสรรงบประมาณแผ่นดินมาแบ่งปันให้แก่พวกเท่านั้น

นอกจากนี้แกนนำของสมัชชาเกษตรรายย่อยจะต้องมีจิตสำนึกที่เป็นอิสระ ไม่หวังลาภยศ หรือผลประโยชน์ที่นักการเมืองหยิบยื่นให้เพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองอย่างที่หลายฝ่ายตั้งข้อสงสัย มิฉะนั้นสมัชชาเกษตรรายย่อยยุคใหม่ก็จะเป็นเพียงกลุ่มผลประโยชน์ (interest group) กลุ่มใหม่ที่สังคมไม่อาจคาดหวังสาระสำคัญของการเคลื่อนไหวอะไรได้อีกต่อไป นอกจากนี้มองว่าแกนนำกำลังดิ้นรนเพื่อผลประโยชน์ส่วนตนในขณะที่ความอยู่ดีธรรมยังคงระบดอยู่ทั่วทุกหัวระแหงของสังคมไทย

ถ้าหากแนวทางของสมัชชาเกษตรรายย่อยยุคใหม่ เป็นไปอย่างที่ถูกตั้งข้อสังเกตจริง ความหวังที่จะเห็นสมัชชาเกษตรรายย่อยเป็นองค์กรที่มีอิสระสามารถสร้างความเข้มแข็งให้แก่สังคมชาวบ้านได้นั้น ก็เป็นอันต้องยุติไปจนกว่าจะมีการทบทวนบทบาทใหม่

ส่วนสมัชชาคนจนซึ่งยึดแนวทางการต่อสู้แบบเดิมนั้น ก็ได้ปรับปรุงลักษณะเสียใหม่โดยพยายามหลีกเลี่ยงการใช้คำว่า “องค์กร” เสียด้วยซ้ำ ในขณะที่เดียวกันก็มีการลดทอนบทบาทและความสำคัญของคณะกรรมการกลางลงไปอย่างมากเพื่อมิให้อำนาจการตัดสินใจกระจุกอยู่เพียงกลุ่มปัญหาต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่นับร้อยกลุ่มปัญหาได้รับการสนับสนุนให้ตัดสินใจเคลื่อนไหวได้อย่างอิสระแบบ “ดาวกระจาย” โดยไม่ต้องรอมติจากคณะกรรมการกลางแต่จะมีการประสานงานและช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยตลอด การเคลื่อนไหวในลักษณะดังกล่าว ทำให้เกิดความคล่องตัว และสมัชชาคนจนไม่กลายเป็น “เป้านิ่ง” ของการแทรกแซงและทำลายจากผู้ไม่หวังดี

ท้ายสุดของบทสรุป บทความเรื่องนี้พยายามที่จะตอบคำถามซึ่งมีอยู่ในใจตลอดเวลาว่า การรวมกลุ่มของชาวบ้านในรูปแบบขององค์กรสมัชชาเกษตรรายย่อยและสมัชชาคนจนนั้นเป็นการบรรลุเป้าหมายของการรวมกลุ่มแบบ “ประชาสังคม” หรือยัง ซึ่งบทความนี้ขอตอบว่า ยังครับ แต่ “จิตสำนึกเรื่องอำนาจ” กำลังขับเคลื่อนวิถีชีวิตของชาวบ้านเข้าสู่เส้นทางสายประชาสังคมมากขึ้นเรื่อย ๆ “จิตสำนึกเรื่องอำนาจ” ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในหมู่ชาวบ้านจะกลายเป็นตัวเร่งเร้า และท้าทายให้เกิดการแบ่งปันอำนาจจาก “ศูนย์กลาง” มายัง “ชายขอบ” เรื่อยยิ่งขึ้น และความรุนแรงในสังคมไทยจะไม่เกิดขึ้นถ้าหากได้รับความร่วมมือจากทั้งสองฝ่าย กล่าวคือรัฐจะต้องยอม

ให้ชาวบ้านมีอำนาจด้วยการลดทอนอำนาจที่มีอยู่ของตนเองลงโดยสันติวิธี และในขณะเดียวกัน
ชาวบ้านจะต้องเชื่อว่าตนเองมีศักยภาพที่จะใช้อำนาจที่ถูกถ่ายเทมาจากรัฐเพื่อดูแลตนเองและ
สังคมตนเองต่อไป

เอกสารอ้างอิง

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. ปรากฏการณ์มือบสมัชชาคนจน ปรอทวัติความขัดแย้งในสังคม.
มติชนรายวัน 2 เมษายน 2540.

เกษียร เตชะพีระ. “ส่งสมัชชาคนจน ลาที่มีใช้ลาก่อน” มติชนรายวัน 8 พฤษภาคม 2540.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

มงคล ตำนานินทร์. สังคมสหกรณ์เหมาะกับเกษตรกรรายย่อยหรือไม่. ผู้จัดการรายวัน
8 พฤษภาคม 2540.

นिरกาย นรินาม. ชุมชนใหญ่มีอบ 138 องค์กรทั่วประเทศ ยิ่งห่างไกลอธิปไตยของปวงชน
อนาธิปไตย หรือเผด็จการ. สยามโพสต์ 16 มีนาคม 2540.

บทสัมภาษณ์พิเศษ แก่นนำ ทำไมมานำมือบสมัชชาคนจน. มติชนรายวัน 9 กุมภาพันธ์ 2540.

ประชา ธรรมดา. สมัชชาเกษตรฯ “องค์กรประชาธิปไตย” อีกรูปแบบหนึ่ง. กรุงเทพธุรกิจราย
วัน 30 มกราคม 2538.

ประชา ธรรมดา. มหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน. สยามโพสต์รายวัน 2 เมษายน 2539.

ประยงค์ ดอกลำไย และ เจษฎา โชติกิจวิฑาทย. เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ ยิ่งเครือ
ข่ายกว้างขวาง ยิ่งมีพลัง. คอลัมน์จุดประกาย กรุงเทพธุรกิจ 4 ตุลาคม 2537.

สมพันธ์ เตชะอธิก. มือบคนจน จากรากหญ้าถึงยอดตึก. มติชนรายวัน 11 กุมภาพันธ์ 2540.

ศูนย์ข่าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. “นคร” นำสกย.อ. จับมือพันธมิตรลงมติไล่ “อวยชัย”
ฐานรับ ใช้ ความ. ผู้จัดการรายวัน 18 เมษายน 2540.

ศูนย์ข่าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. หยั่งฐานเสียงเลขาฯสกย.อ.ยุคผ่านรสุม. ผู้จัดการรายวัน
29 มีนาคม 2539.

ศูนย์ข่าวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พลิกปุมขบวนการปลดแอกอีสาน จับตาสกย.อ.ทลายทกบฏ
ผู้มีบุญ. ผู้จัดการรายวัน 9 กันยายน 2539.

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ณ หอประชุมคณะ
มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 4-6 มีนาคม 2535.

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “องค์กรชุมชน” เนื่องในโอกาสครบรอบอายุ 60 ปี ของ
อาจารย์บัณฑิต อ่อนดำ ณ ศูนย์ฝึกอบรมมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (GRID) จังหวัดร้อยเอ็ด 3 กุมภาพันธ์ 2538.

เอกสารสรุปเนื้อหาการสัมมนาเรื่อง “กลุ่มเกษตรกรภาคอีสานกับการพัฒนา” จัดโดยกลุ่ม
เกษตรกรภาคอีสาน 22 มีนาคม 2533.

Jarin Boonmathya. **Peasant Movement and Organization: A Case of Esarn Small Farmers' Assembly (ESFA) in Northeastern Thailand**, M.A thesis, Institute of Social Study, The Hague, December 1995.